

С. В. Лисенко

доктор юридичних наук, професор,
директор

Інституту безпеки

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID ID: 0000-0002-7050-5536

В. Р. Нестор

доктор юридичних наук,

професор кафедри теорії держави і права та конституційного права

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»,

ORCID ID: 0000-0002-2574-9216

В. М. Барановська

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського та трудового права

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»,

ORCID ID: 0000-0003-0185-8538

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану, з особливим акцентом на їх можливих обмеженнях під час війни. Розглянуто класифікацію прав на абсолютні та відносні, де абсолютні права визначено як такі, що не можуть бути обмежені за жодних обставин. Проведено аналіз законодавчого трактування поняття воєнного стану, встановивши, що він є головною правовою основою для обмеження конституційних прав і свобод громадян. Звернуто увагу на те, що введення воєнного стану обумовлюється загрозами національній безпеці або територіальній цілісності держави.

Воєнний стан створив нові умови, за яких система захисту прав людини зазнала значного випробування. На тимчасово окупованих територіях України спостерігаються серйозні порушення основних прав громадян. Це включає використання насильства, обмеження свободи слова та знищення елементів культурної спадщини.

Запровадження воєнного стану разом із масштабними обмеженнями прав і свобод громадян потребує глибокого правового аналізу не лише з точки зору виправданості таких заходів, а й щодо їх відповідності нормам законодавства. У дослідженні розглядалися нормативно-правові акти України, її Конституція та законодавство, а також Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

В Україні діють конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина, що описує невідчужувані природні права, набуті з моменту народження. Конституція України визначає такі права і свободи як інструментальний механізм всебічного розвитку особистості для задоволення її потреб та реалізації інтересів. Законом кожній людині надається право володіти, користуватися та розпоряджатися соціальними благами. Характерною ознакою правової держави є захист прав і свобод громадян; навіть під час війни демократична держава має залишатися вірною своїм зобов'язанням у цьому відношенні. Тому, щоб відобразити провідне значення питання, регулювання прав людини тут і далі розглядається на конституційно-правовому рівні.

Створення ефективної судової системи залишається ключовим аспектом для забезпечення стабільності та інтеграції України до правового простору цивілізованих держав світу. Проте гарантування базових прав і свобод, зокрема в соціальній сфері, стикається з труднощами через нечіткість меж їх застосування та слабке визначення відповідальності держави перед суспільством. У матеріалі також підкреслюється, що достойне життя можливо лише за умов забезпечення рівних можливостей для кожного. Конституційно-правове регулювання є ключовим інструментом у забезпеченні захисту громадянських прав і свобод, підтриманні соціальної рівноваги та формуванні сприятливих передумов для економічного поступу держави.

Ключові слова: Права людини, Конституція України, основоположні права, гарантія прав, дотримання прав.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство стикається зі складними питаннями порушення прав та свобод людини. Дане питання є вкрай важливим і потребує ретельного правового дослідження для забезпечення його належного розгляду з позицій різних аспектів, таких як загострення військових конфліктів, виконання міжнародних зобов'язань, врахування суспільних інтересів. Велика увага приділяється забезпеченню права та свободи громадянина на впевненість під час запровадження воєнного стану, оскільки це має безпосереднє відношення до повсякденного життя кожної людини. Громада очікує від уряду справжнього захисту навіть у кризових ситуаціях. Вивчення цього питання становить не лише академічний інтерес, а й практичне значення.

Аналіз чинного законодавства, що регулює реалізацію прав і свобод людини в умовах воєнного стану, займає важливе місце у сучасних дослідженнях юридичної науки. Ця діяльність спрямована на детальне вивчення нормативних актів з метою виявлення їхніх слабких місць та прогалин, які можуть впливати на якість правового регулювання за особливих обставин. В умовах дії спеціального правового режиму забезпечення дотримання прав і свобод громадян набуває особливої актуальності та потребує обдуманого підходу. Основним завданням стає пошук оптимального балансу між необхідністю гарантування безпеки держави і збереженням правових засад для кожної людини навіть у надзвичайних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гарантування прав і свобод людини продовжує бути одним із фундаментальних і найактуальніших проблем сучасного суспільства, над якою неодноразово працювали науковці з різних галузей. Попри значну кількість досліджень, ця тема потребує подальшого поглибленого вивчення, особливо з огляду на умови воєнного стану, запровадженого в Україні. Питання дотримання прав і свобод людини в таких складних обстави-

нах було частково висвітлено у роботах дослідників, серед яких: Л. Демидова, М. Антонович, О. Андрійчук, В. Бачинін, Ю. Білас, О. Буханевич, Є. Білозьоров, В. Братасюк, О. Бринцев та О. Венецька.

Мета статті. Основною метою даної статті є дослідження механізмів захисту прав та свобод людини в обставинах правового режиму воєнного стану, з акцентом на аналіз їхньої тимчасової модифікації відповідно до положень національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. З моменту початку масштабної військової агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року, що є продовженням конфлікту, розпочатого ще у 2014 році, питання захисту прав людини стало особливо гострим. У відповідь на виниклу небезпеку Президентом України було запроваджено правовий режим воєнного стану, який суттєво вплинув на умови реалізації ключових прав громадян, зокрема їхнє право на життя, свободу, особисту недоторканність і можливість вільного пересування.

Запровадження воєнного стану передбачає тимчасові, але законно обґрунтовані обмеження окремих конституційних прав. Основним документом, який визначає правові рамки таких обмежень, є Указ Президента України «Про введення воєнного стану». Відповідно до норм Конституції України та Закону «Про правовий режим воєнного стану», дозволяється тимчасове обмеження прав і свобод громадян, а також інтересів юридичних осіб. При цьому обов'язково встановлюються строки дії таких заходів і чіткі умови їх реалізації.

Серед найбільш суттєвих обмежень можна виокремити положення, закріплені у статтях 30–34, 38, 39, 41–44 та 53 Конституції України [1], які можуть бути призупинені лише в межах, визначених законом і виключно на період дії воєнного стану. Це закріплено, зокрема, у частині першій статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2].

Слід підкреслити, що запровадження такого особливого правового режиму створює виклики для збереження балансу між державними інтересами у сфері безпеки та необхідністю гарантування невід'ємних прав особи. Проте чинне законодавство України містить низку запобіжників, що мають на меті унеможливити зловживання владою, забезпечуючи, щоб обмеження тривали лише у межах встановленого строку дії воєнного стану.

Практика останніх років продемонструвала, що традиційні юридичні підходи не завжди відповідають викликам сучасних загроз – таких як гібридні війни, інформаційні атаки та масштабні гуманітарні кризи. Це свідчить про необхідність глибокого переосмислення існуючої системи захисту прав людини та розробки нових, більш гнучких правових механізмів, які дозволили б ефективно реагувати на нестабільність у глобальному та національному контекстах [3, 4, 5, 6].

Попри те, що Україна декларує прагнення бути правовою, демократичною та соціальною державою, новітні виклики висвітлюють уразливість основних громадянських свобод. Військова агресія вказала на гостру потребу адаптації чинних правових механізмів і розробки нових методів гарантування та захисту прав людини як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Таким чином, тема захисту прав людини виходить на передній план у правовій політиці держави, потребуючи глибокого аналізу існуючих викликів з боку дослідників та практиків. Необхідно розробити конкретні рекомендації для підвищення ефективності правових гарантій. Це створить основу для проведення подальших наукових досліджень і їхнього застосування на практиці в умовах воєнної агресії та глобальної нестабільності.

Конституція України повністю захищає права і свободи, встановлюючи механізм їх забезпечення та захисту. У зв'язку з введенням воєнного стану виникає потреба у налагодженні ефективного взаємозв'язку та злагодженої взаємодії між державними органами та посадовими особами під час виконання ними своїх функцій. М. Корнієнко, аналізуючи права людини в умовах воєнного стану, дійшов висновку, що введення такого режиму не може слугувати виправданням для невиконання обов'язку захисту прав людини. Учений наголошує на тому, що Конституція України чітко визначає особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану, які регламентовані у другому розділі Конституції [7, с. 28].

У сучасному українському законодавстві, зокрема у статті 3 Конституції, закріплено положення, яке визначає утвердження та забезпечення прав і свобод людини й громадянина як головний обов'язок держави [1]. Безперечно, саме держава зобов'язана гарантувати право людини на захист, незалежно від того, чи це відбувається в мирний час або під час дії воєнного стану. Держава має спрямовувати всі можливі зусилля на виконання цього завдання, аби досягти поставленої мети.

Реалізація права людини на захист у період воєнного стану стає значно складнішою, оскільки як на конституційному рівні, так і у межах основного законодавства визначені механізми, що передбачають можливість обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина під час військових конфліктів [8, с. 98].

У Конституції України зазначено перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть за умов воєнного стану чи за будь-яких інших обставин (ч. 2 ст. 64 Конституції) [1]. Водночас, випадки обмеження інших прав мають бути чітко обґрунтованими, діяти в межах визначеного часу та відповідати принципам демократії і верховенства права. Такі заходи спрямовуються на захист суспільних інтересів, забезпечення громадського порядку і безпеки, а також охорону прав і свобод інших громадян.

Крім того, у контексті воєнних дій вкрай важливо забезпечувати, щоб усі обмеження прав людини суворо відповідали міжнародним стандартам і нормам у сфері захисту прав людини, залишаючись у повній відповідності із загально-визнаними принципами міжнародного права.

У контексті збройного конфлікту право на життя, яке є одним із базових прав людини, перебуває в стані значної вразливості. Це обумовлено тим, що війна слугує джерелом різноманітних проявів насильства, таких як позбавлення життя, заподіяння тілесних ушкоджень, викрадення людей та застосування катувань. Подібні вчинки грубо порушують фундаментальні права людини, зокрема право на життя, людську гідність і фізичну недоторканність, створюючи одну з найактуальніших соціальних та гуманітарних проблем сучасної епохи.

Незалежно від обставин, подібні дії є категорично недопустимими і повинні отримувати суворе засудження як порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини. У цьому контексті першочерговим обов'язком держави є забезпечення захисту життя кожної людини, адже саме це право становить най-

більшу цінність кожного суспільства. Відповідно до норм міжнародного звичаєвого права, право на життя визнається основоположним для людини. Це право займає ключову позицію у відповідних міжнародних актах, таких як Конвенція та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Важливо зазначити, що право на життя належить до категорії непорушних прав і не підлягає жодним виняткам навіть за надзвичайних обставин.

Однією з ключових проблем під час воєнного стану є обмеження свободи пересування громадян. Для гарантування безпеки населення впроваджуються контрольні пункти для перевірки документів та встановлюється комендантська година. Ці заходи можуть спричиняти труднощі як для тих, хто намагається покинути небезпечні території, так і для тих, хто повертається додому.

Як наслідок, це може порушувати право на вільне пересування та вибір місця проживання – основу і гарантоване право, закріплене Конституцією України та міжнародними угодами.

У таких обставинах важливо впровадити механізми, що дозволяють зберегти це право, навіть за умов воєнного стану. Державні органи мають забезпечити ефективні та прозорі рішення, які дають змогу громадянам безпечно залишати зони конфлікту, мінімізуючи ризики зловживань і виключаючи можливість корупції. Обмеження прав людини в контексті верховенства права відображає необхідність легітимного втручання держави у сферу приватної автономії особистості, що спрямоване на забезпечення загального суспільного добробуту [9, с. 151–152].

На нашу думку, обмеження свободи пересування громадян в умовах воєнного стану можна вважати припустимим заходом, якщо при цьому дотримуються принципи правової держави та вимоги міжнародного гуманітарного права. У звичайних умовах свобода пересування належить до основоположних прав, гарантованих Конституцією України і закріплених у міжнародних договорах, ратифікованих державою. Проте в період дії надзвичайного правового режиму, такого як воєнний стан, держава може тимчасово обмежувати окремі права за умови виправданої необхідності, пов'язаної із захистом національної безпеки, підтриманням громадського порядку або забезпеченням життєво важливих інтересів населення.

Воєнний стан є передусім реакцією держави на загрозу її територіальній цілісності, сувере-

нітету та безпеці громадян. У таких обставинах влада не тільки має право, але й зобов'язана вживати заходів для зменшення ризиків і нейтралізації загроз. Запровадження комендантської години, блокувань, перевірка документів чи обмеження на в'їзд і виїзд із певних територій виправдовуються необхідністю гарантування громадської безпеки, контролю над переміщенням осіб, протидії диверсіям та уникнення паніки.

Однак важливо зауважити, що навіть за умов воєнного стану держава не може безпідставно чи свавільно порушувати права людини. Згідно з принципом пропорційності, будь-яке обмеження має бути належно обґрунтованим, мати мінімально необхідний характер, бути тимчасовим за своєю природою та уникати надмірного впливу на громадян. Наприклад, евакуація має здійснюватися таким чином, щоб кожен міг безпечно залишити зону бойових дій незалежно від соціальних обставин чи місця реєстрації. Затримки або вибіркове надання дозволів на пересування можуть вказувати на корупцію чи зловживання владою – явища, які суперечать суті надзвичайного правового режиму.

Таким чином, обмеження свободи пересування під час воєнного стану є правомірними лише за умов чіткого законодавчого обґрунтування, легітимної мети, забезпечення пропорційності та гарантованого захисту інших прав людини. Такі заходи мають сприяти не пригніченню населення, а створенню умов для збереження життя, здоров'я та безпеки громадян.

Свобода слова виступає фундаментальною складовою демократичного устрою суспільства, але під час воєнного стану вона може зазнавати певних обмежень. Зокрема, влада часто впроваджує цензуру медіа, що звужує доступ громадян до неупередженої інформації. Це не лише ставить під загрозу право на отримання достовірних даних, але й потенційно впливає на формування громадської думки. У той же час війна створює необхідність у ретельному контролі над інформацією, яка здатна поставити під загрозу національну безпеку. Завданням залишається знайти тонкий баланс між гарантуванням безпеки держави та збереженням свободи слова, водночас стимулюючи розвиток альтернативних каналів комунікації для сприяння поширенню правдивої інформації.

Науковці акцентують увагу на тому, що сучасні механізми забезпечення контролю за дотриманням прав людини в умовах воєнного стану демонструють незадовільний рівень ефективності. Під час дій підвищеної небез-

пеки та непередбачуваних ситуацій держави і суспільства стикаються із суттєвими викликами у забезпеченні прав та свобод осіб. Науковці А. Моца та В. Моца наголошують на критичній необхідності посилення захисту прав людини, особливо у тих сферах, де традиційний контроль за дотриманням законності не забезпечує належного рівня захисту [10].

На їхню думку, вдосконалення механізмів захисту прав має базуватися на кількох важливих принципах: гарантування високого рівня незалежності правотворчих органів та процесів, спрощення процедур розгляду скарг громадян щодо порушення їхніх прав, забезпечення безоплатної допомоги, включаючи інформаційно-роз'яснювальні послуги, а також постійний юридичний супровід для тих, хто потребує правової підтримки. Такий підхід може сприяти більш ефективному й доступному забезпеченню прав людини навіть у складних умовах.

Афанасенко С., аналізуючи конституційне забезпечення прав і свобод в Україні, акцентує увагу на невід'ємному праві кожної людини на свободу з моменту її народження. Він особливо наголошує на тому, що порушення природних прав особи є неприпустимим навіть за умов кризових ситуацій. Це принципове положення займає центральне місце у правовій системі України, що набуває особливої важливості в період воєнного стану, коли права громадян інколи доводиться тимчасово обмежувати задля забезпечення загальної безпеки [11, с. 6].

На нашу думку, держава в подібних обставинах повинна активно впроваджувати дієві механізми для гарантування прав громадян. Зокрема, це включає забезпечення роботи спеціалізованих установ, які здійснюють контроль за дотриманням прав людини навіть у складних умовах, пов'язаних із військовими діями.

Висновки. Права та свободи людини і громадянина є основою правової системи України. Ці принципи закріплені в Конституції країни та відображені у великій кількості нормативно-правових актів. Вони слугують фундаментом для забезпечення матеріальних і духовних потреб особи, сприяють її всебічному розвитку та гармонійній взаємодії з суспільством і державою. Українська правова система створила розгалужену систему гарантій прав і свобод, яка охоплює громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні та сімейні права.

У процесі дослідження визначеної проблематики слід акцентувати увагу на суттєвих обме-

женнях прав і свобод людини, що спостерігаються в Україні. Більшість цих обмежень мають конституційний характер і зумовлені сучасними умовами, в яких опинилися держава та суспільство. Дослідження демонструє необхідність пошуку балансу між захистом національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Важливо осмислено підходити до встановлення таких обмежень, щоб уникнути політичних криз і розколу серед громадянського суспільства. Водночас належна комунікація щодо найбільш значущих аспектів, включно з питаннями обмеження прав і свобод людини, повинна залишатися пріоритетною.

Під час війни для гарантування безпеки та підтримання стабільності в державі певні права можуть бути тимчасово обмежені. Важливо, щоб такі обмеження були чітко врегульовані законодавством і жодним чином не спричиняли протиправних дій, таких як катування чи приниження людської гідності. Дотримання прав людини в умовах воєнного стану має першорядне значення для збереження демократичних принципів і правових основ суспільства.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 28, ст. 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Гнатковський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини, Київ. 2017.
4. Демків Р. Я. Конституційне право України: курс лекцій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с
5. Конституційне право України: підручник для вищих навчальних закладів / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
6. Указ Президента України від 01.05.2023 № 254/2023 Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023>
7. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загально правовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31.
8. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів.

- Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 95–99.
9. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
10. Моца А. А., Моца А. В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2022. № 4(22). С. 280–291. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21))
11. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 3–7.

Lysenko S. V., Nestor V. R., Baranovska V. M. Modern challenges of the implementation of fundamental human rights and freedoms in conditions of martial state

This article explores how martial law influences the safeguarding of Ukrainian citizens' fundamental rights and freedoms. Martial law is a special legal framework designed to protect national security and preserve the integrity of the state. Its implementation unavoidably places limits on specific individual rights and freedoms, making a thorough legal evaluation essential to determine its validity and justification. The discussion includes an analysis of the legal framework of Ukraine with an emphasis on the Constitution and relevant legislation, in particular the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law". The study emphasizes the priority of individual rights and freedoms over civic duties, which is consistent with the modern belief that no state can prosper without respecting human rights. Nevertheless, the meaningful application of these rights depends on an active civil society capable of representing the interests and aspirations of people in various aspects of their lives. Particular attention is paid to the constitutional provisions of Ukraine on the protection of human rights and freedoms.

These include the inalienable rights that people have from birth, as defined by the Constitution, which act as important tools for promoting personal growth, satisfying individual needs and achieving ambitions. In addition, these rights guarantee citizens the ability to access, use and manage public goods, as defined by law. The protection of human rights is portrayed as the cornerstone of a state governed by the rule of law, which emphasizes the responsibility of democratic countries to adhere to these principles even in wartime.

Given the seriousness of this issue, its regulation through constitutional and legislative measures is indispensable. Promoting the creation of an effective judicial system is considered crucial for maintaining stability and advancing Ukraine's integration into the global legal system. Despite this, challenges remain in ensuring fundamental rights, especially in the socio-economic sphere, due to the ambiguity of the definition of these rights and uncertainty about state responsibility.

The article also emphasizes that achieving a decent standard of living depends on ensuring equal opportunities for all individuals. Strengthening constitutional and legal mechanisms is identified as vital for protecting the rights and freedoms of citizens, promoting social justice, and facilitating the economic development of Ukraine.

Key words: Human rights, Constitution of Ukraine, fundamental rights, guarantee of rights, observance of rights.